

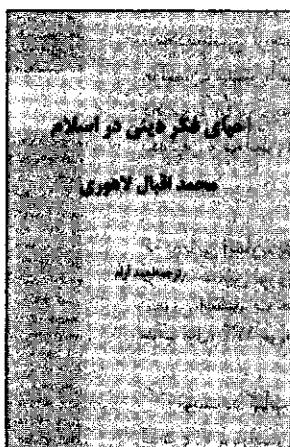
کتابشناسی توصیفی دین پژوهی

• علی اصغر حقدار



۱- آسیب شناسی دینی،
مجید محمدی، چاپ اول،
تهران و قم، نشر تفکر،
۱۳۷۳، ۲۱۶ ص، وزیری.

کتاب مشتمل بر پانزده مقاله است که در چهاربخش تنظیم شده است. بخش اول با عنوان «موقعیت دین شناسی معاصر» شامل سه مقاله است: بحران دین شناسی، تحقیقات دین شناختی؛ پیش فرضها و کاستی‌ها، کارنامه معارف دینی. بخش دوم با عنوان «آسیب شناسی دینی» مشتمل بر سه مقاله است: آفات باورهای دینی، آفات اندیشه دینی در هنر، آفات جامعه دینی. در بخش سوم ذیل عنوان «نقادی» دو مقاله به دست داده شده است: دین و سنت نقادی، نقد درونی و بیرونی فقه موجود. چهارمین بخش کتاب با عنوان «دین و جامعه» دربردارنده هفت مقاله است: شریعت و دنیای امروز، جامعه دینی - حکومت دینی، محتوا و قالب دینی، انتظار نسل انقلاب از دین، زبان دین، دموکراسی و دین، ایمان انقلابی.



۲- احیای فکر دینی در اسلام،
محمد اقبال لاهوری، ترجمه احمد آرام، تهران،
کانون نشر پژوهش های اسلامی،
۱۳۵۶، ۲۲۵ ص، وزیری.

اقبال از جمله احیایان دینی در سده اخیر است که اصول و پایه‌های فکری خویش را در این کتاب که مجموعه‌ای از چند سخنرانی اوست گرد آورده است. اصل کتاب به زبان انگلیسی در سال ۱۹۳۰ م. منتشر شده و در سال ۱۳۴۹ ش. برای اولین بار به زبان فارسی درآمده است. فصول کتاب عبارتند از:
۱- معرفت و تجربه دینی / ۲- محک فلسفی تجلیات تجربه دینی / ۳- تصور خدا و معنی نیایش / ۴- من بشری - آزادی و جاودانی آن / ۵- روح فرهنگ و تمدن اسلامی / ۶- اصل حرکت در ساختمان اسلام / ۷- آیا دین ممکن است؟
ترجمه دیگری از این کتاب در زبان فارسی موجود است: بازسازی اندیشه، ترجمه محمد بقایی (ماکان)، چاپ اول، بی نا، ۱۳۶۸، ۲۲۹ ص، رقعی.



۳- الهیات فرهنگ، پل تیلیش،
ترجمه مراد فرهادپور و فضل‌الله پاکزاد،
تهران، طرح نو،
چاپ اول، ۱۳۷۶، ۲۳۱ ص، رقعی.

پل تیلیش (متولد ۱۸۸۶) از متکلمان بنام پروتستان است که به همراه کسانی چون رودلف بولتمان و کارل بارت، الهیات مسیحی را در قرن بیستم دچار تحول گردانیدند و انگاره‌های دینی را در مصاف با فلسفه‌ها و دنیای جدید به جد مورد تأمل قرار دادند. تیلیش در این کتاب بر خورد الهیات با فرهنگ مدرن و تجلیات انضمامی آن در قلمرو نقاشی، روانشناسی، سیاست و... را به بحث گذاشته است. بخش اول: ملاحظات بنیادی در حقیقت دیدگاه معرفت‌شناختی تیلیش به دین را در خود جای داده و مطالبی چون دین‌بندی از حیات معنوی انسان و جنبه‌هایی از تحلیل دینی فرهنگ را به بحث می‌کشد. بخش دوم: کاربردهای انضمامی به مباحث فلسفه دین نظیر ماهیت زبان دین و ترابط دین با فلسفه‌های اگزیستانسیالی و علم مدرن پرداخته و مبحث مهم الهیات تعلیم و تربیت را مطرح کرده است. در بخش سوم با عنوان مطالعات تطبیقی، تیلیش با نگرشی به دین در جوامع اروپایی و آمریکا، به نقد آرای مارتین بوبر پرداخته است. بخش چهارم با عنوان نتیجه‌گیری، به بازسازی ابلاغ پیام مسیحی در دنیای مدرن پرداخته و تعاطی دین و فرهنگ مدرن را به مذاقه گذاشته است. مترجم برای روشن‌گری افکار تیلیش در پیوست کتاب به توضیح مبانی فکری تیلیش و جایگاه او در الهیات پروتستان معاصر پرداخته است.

معرفت شناسی دینی

۴- ایمان و آزادی، محمد مجتهد شبستری،
تهران، طرح نو، چاپ اول، ۱۳۷۶،
۱۷۷ ص، رقعی.

این کتاب در گسترش و بازپرداخت اندیشه‌های مطرح شده مؤلف در کتاب قبلی، «هرمنوتیک کتاب وست» تألیف شده است؛ محورهای اساسی کتاب حاضر کاوش از رابطه ایمان دینی با آزادی است. مؤلف سه فصل اول را به شرح معانی اختصاص داده است که متکلمان و فیلسوفان و عارفان برای ایمان دینی گفته‌اند. علاوه بر شرح آن معانی، موضوع مهمی که مؤلف مطرح کرده این است که معانی متفاوت ایمان یک وجه اشتراک اساسی دارند و آن استواری و وثیق همه‌آنها بر آزادی اندیشه و اراده انسان است. فصل چهارم کتاب متضمن بیان این نکته است که ایمان به رسالت پیامبران چگونه ممکن می‌گردد. مؤلف با بیان افکار سنتی متکلمان، طریقه متالمان را در تبیین ایمان به پیامبران ممکن شناخته است. فصل پنجم به توضیح این مطلب اختصاص یافته است که ایمان دینی با هرگونه نظام اجتماعی و سیاسی سازگار نیست و در جوامع زورمدار و توتالیتر بذر ایمان می‌پوسد و نابود می‌گردد. در عصر صنعتی حاضر تنها در جامعه‌ای که با ارتباطات سالم انسانی اداره می‌شود و آزادی‌های مسئولانه انسانی در آن تضمین نهاده شده، یافته‌است ایمان دینی می‌تواند در هویت استواری‌اش بر اندیشه و اراده آزاد انسان‌ها رشد کند و توسعه یابد. در فصل ششم این دعوی مطرح شده که ایمان دینی را در هر عصری باید با آزمون تاریخی به محک زد و آن را از آفت‌زدگی نجات داد. آزمون تاریخی ایمان در صورتی میسر می‌شود که انسان‌ها عصر خود را از قیدهای تاریخی که دور و بر آنها تنیده می‌شود، به قدر ممکن آزاد سازند. فصل هفتم متضمن توضیح این مطلب است که میان ایمان اسلامی و ایمان مسیحی تفاوت التزام قطعی الهیات مسیحی به سنت تاریخی دینی در مقام تفسیر تجربه ایمانی و عدم این التزام در الهیات اسلامی است. در فصل هشتم به این پرسش پاسخ داده شده است که در جهان معاصر چگونه می‌توان از ایمان دینی سخن گفت و در فصل نهم این دعوی مطرح شده است که احیاء دین نمی‌تواند غیر از احیاء ایمان دینی باشد. کتاب حاضر چهار پیوست دارد که به موضوعاتی پیرامون گفتگوهای پیروان سنت‌های ایمانی متفاوت اسلام و مسیحیت با یکدیگر و گفتگوی مؤمنان با غیر مؤمنان اختصاص دارد.

۵- پانن برگ: الهیات تاریخی، آلن گالووی،
ترجمه مرادفرهادپور، تهران،
مؤسسه فرهنگی صراط،
چاپ اول، بی تا، سی و دو + ۱۸۰ ص، رقعی.

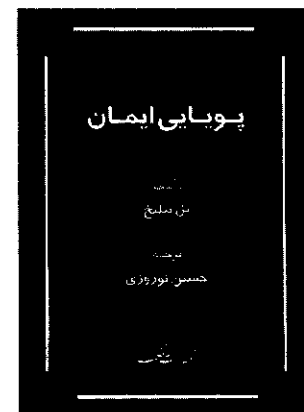
ولفهارت پانن برگ از متفکران دینی معاصر است که در کشور ما آشنایی با افکار او صورت نگرفته و هیچ کدام از متونش ترجمه نشده است. این کتاب در توضیح افکار این متکلم پروتستان نگاهشده شده است و برای آشنایی با پانن برگ مدخل لازمی است. پانن برگ متأثر از هرمنوتیک گادامر و سنت الهیات پروتستان است و بر این پایه به مسایل الهیات دارد؛ مسایلی چون نسبت میان تعالی و درون ماندگاری، مقدس و دنیوی، علم اخلاق و معادشناسی، از جمله مطالبی است که پانن برگ در آثار خود، مرحله تازه‌ای را در حیات الهیات پروتستان بعد از سیطره افکار متکلمانی چون بارت، بولتمان، تیلیش آغاز نموده است. آلن گالووی در این کتاب در ۹ فصل به توضیح افکار و اندیشه‌های پانن برگ در مسایلی چون: (۱) انسانشناسی کلامی (۲) وحی به مثابه تاریخ (۳) ایمان و تاریخ (۴) پس زمینه‌آخرازماتی عیسی و پیام او (۵) رخداد و معنای رستاخیز (۶) مفهوم خدا نزد یهودیان و یونانیان (۷) تثلیث در توحید (۸) عیسی و (۹) نتیجه‌گیری از این افکار، پرداخته است.

۶- پویایی ایمان، پل تیلیخ،
ترجمه حسین نوروزی،
تهران، انتشارات حکمت، ۱۳۷۵،
چاپ اول، ۱۴۴ ص، وزیری.

نویسنده کتاب که یکی از معروفترین متکلمان پروتستان غربی است به کاوش از دل بستگی و اوسین انسان یا ایمان پرداخته و زمینه‌های گوهری و بروز ایمان را در انسان به بحث گذاشته است. عناوین بحث‌های کتاب عبارتند از: ایمان چیست. ایمان چه چیزی نیست. نمادهای ایمان. انواع ایمان. حقیقت ایمان. حیات ایمان. خاتمه: امکان و ضرورت ایمان در امروز. فصل اول این کتاب (ایمان چیست؟) با ترجمه علی مرتضویان در فصلنامه ارغنون، سال دوم، شماره ۵ و ۶، بهار و تابستان ۱۳۷۴ به چاپ رسیده است.

۷- تجربه دینی، وین پرادفوت،
ترجمه عباس یزدانی، قم،
مؤسسه فرهنگی طه، ۱۳۷۷، ۴۰۰ ص، رقعی.

این کتاب درباره اندیشه تجربه دینی است که در فکر دینی و مطالعه دینی در دو سده اخیر بسیار مؤثر بوده است. مؤلف کتاب را با بررسی عناوین گوناگونی در تحلیل تجربه دینی آغاز نموده و در فصل اول به بررسی و نقد نظریه شلایر ماخر درباره تجربه دینی اختصاص داده است. فصل دوم به دو سنت درباره مفهوم تفسیر و تفسیر تجربه دینی اختصاص یافته و مؤلف با اشاره به دانش هرمنوتیک، معتقد است که تجربه تفسیر ناشد موجود ندارد. فصل سوم تحلیلی است از اسناد احساسات به خود و دیگران با توجه به کارهای اخیر در روان‌شناسی شناخت و فلسفه ذهن. در فصل چهارم مؤلف به تحلیلی از تصوف پرداخته و آن را به عنوان نمونه‌ای از تجربه دینی به بحث گذاشته است. فصل پنجم توضیحی است از مفهوم تجربه دینی از نگاه‌فاعل شناسایی و تبیین تفاوت‌های تجربه دینی و ادراک حسی. در فصل آخر بررسی انواع تبیین تجربه دینی و ارجاع‌گرایی مورد بحث قرار گرفته است. مترجم در یادداشت‌های آخر کتاب، بعضی از اندیشه‌های مؤلف را مورد نقد و بررسی قرار داده است.



۸- تحول فهم دین،
نقدی فشرده بر نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت، احمد واعظی،
تهران، مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر،
چاپ اول، ۱۳۷۶، ۹۵ ص، رقعی.

این کتاب در راستای توضیح کوتاه و فشرده‌ای از نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت است که در دهه گذشته از محورهای فکری اندیشمندان کشور بوده است؛ مولف با تفکیک سه مقام تبیین، توصیف و توصیه این تئوری، در چهار فصل به نقد این ارکان پرداخته است. در مرحله تبیین مباحثی چون ترابط منطقی علوم و معارف و بستر تاریخی، تئوری قبض و بسط به بحث کشیده شده است. در مرحله توصیف، صامت بودن شریعت و تشریح تحول عام معرفت دینی از نظر صاحب نظریه قبض و بسط و نقد این نظریه به بحث درآمده است. و در مرحله توصیه، تکاملی بودن معرفت و رابطه تئوری قبض و بسط باشکاکیت و ایمان مذهبی و ناموجه بودن بازیابی متون دینی به شکلی که مورد توصیه تئوری قبض و بسط بوده، به میان آمده است.

۹- رازدانی و روشنفکری و دینداری، عبدالکریم سروش،
تهران، مؤسسه فرهنگی صراط، ۱۳۷۰
(چاپ اول)، ۱۳۷۷ (چاپ سوم با اضافات)، ۳۴۰ ص، رقعی.

مؤلف در کتاب کوشیده است تا معرفت‌شناسی دینی را از دیدگاه تاریخی به بحث گذارد؛ مطالبی چون نقش روشنفکران در تجدید فکر دینی و دریافت‌سه‌گانه از فرهنگ امروزی ایران، به همراه تحلیلی عرفانی از سیمای روشنفکر، مسایل عمده این کتاب را تشکیل می‌دهند؛ قرائت لیبرالی از دین و تبیین مبانی فکری آن و همچنین قرائت فاشیستی از دین، چهارم‌جلدی به کتاب داده است. عنوان اصلی کتاب عبارتند از: ۱- روشنفکران قدرتمندان بی‌مسند / ۲- قرائت فاشیستی از دین / ۳- مبانی تئوریک لیبرالیسم / ۴- سه‌فرهنگ / ۵- رازدانی و روشنفکری / ۶- روشنفکری و دینداری. کتاب دارای نمایه نام اشخاص و کتاب‌ها به تفکیک از هم است. نویسنده در بخش افزوده این چاپ در سخنانی خطابی و بی‌پروا به واکنش در مقابل عالمان دینی پرداخته و مطالبی را در رد ایرادات بر نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت خارج از موازین منطقی و بحث‌عالمانه مطرح کرده است.

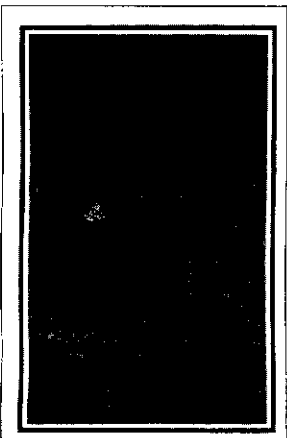
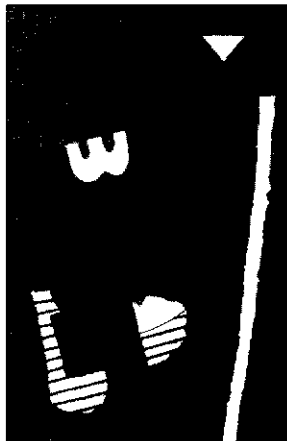
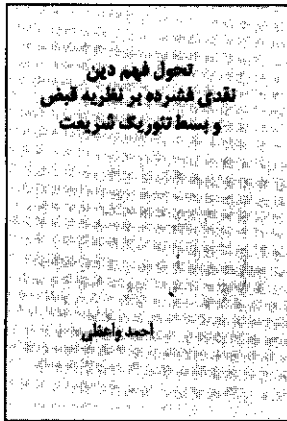
۱۰- شریعت در آینه معرفت، عبدالله جوادی آملی،
چاپ اول: [تهران]، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۲،
چاپ دوم: ۱۳۷۷، ۴۵۶ ص، رقعی.

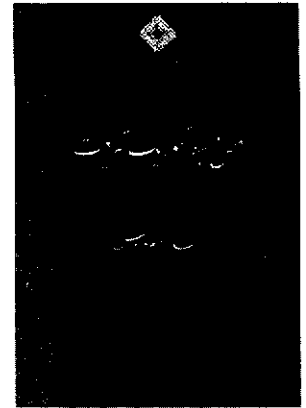
کتاب مزبور عهده‌دار دین‌شناسی و بررسی مبادی و اصول موضوعه فلسفی معرفت‌شناسی و تحلیل معرفت‌شناسانه معرفت‌شناسی و تمایز دین‌شناسی و معرفت‌شناسی دین است. نویسنده در عین این که به‌طور ضمنی به نقد کتاب قبض و بسط تئوریک شریعت پرداخته است می‌نویسد: «اگر فلتاتی چند در احیاء العلوم غزالی، مرحوم ملا محسن فیض را واداشت که احیای او را تهذیب بلکه احیاء نماید، لغزش‌های فراوانی که در فرضیه قبض و بسط وجود دارد، ایجاب می‌نماید که آن را تهذیب بلکه احیاء نمود.» (ص ۸۹). پیشگفتار کتاب در بیش از پنجاه صفحه به قلم‌نویسنده، و متن آن حاصل سخنرانی‌های اوست. عنوان برخی از مباحث کتاب چنین است: ثبات و تحول فهم شریعت، معنای نسبی، مبادی تصویری و تصدیقی مسأله قداست احیاء معرفت دینی، حقیقت دین، ثبات و بازسازی دین، دین‌فهمی و دین‌داری، مسانخت علم و ایمان، علم و دین، همراهی وحی و عقل، خاتمیت و کمال دین و تفاسیر مختلف از آن، معرفت دین، ثبات و تغییر معرفت دینی، معرفت‌شناسی و مبادی آن، بازیگری و تماشا، داوریه‌های درجه نخست و داوریه‌های معرفت‌شناسی و مسأله نسبی، تقدس مفاهیم دینی در فهم بشری، احیاء و امانه معرفت دینی. این کتاب در چاپ دوم مورد بازیابی قرار گرفته و ویراستار آن در مقدمه جدیدی با عنوان «مطلع» به پاسخ‌گویی از نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت پرداخته و مباحثی چون مبادی انتولوژیک معرفت و شناخت و تأثیر آن در معرفت دینی را به بحث گذاشته است.

۱۱- فقر تاریخی‌نگری
(بررسی انتقادی مقالات قبض و بسط شریعت از دکتر سروش)،
عطاءالله کریمی، چاپ اول: [تهران]،
چاپ و نشر علامه طباطبائی، ۱۳۶۹، ۴۱۴ ص، رقعی، نمودار.

نقد و رد مقالات قبض و بسط تئوریک شریعت از دکتر سروش است. به نظر نویسنده «مدعای قبض و بسط با همه تفصیل و تطویل بکار رفته در عبارات و مطالب آن، فاقد ارزش منطقی و بار علمی است. اگر درنگارش آن، نظم و ترتیب مقدمات و تقدیم و تأخیر مقومات و ارکان آن، منطقی و مرعی می‌گشت، بطال آن واضح می‌نمود.» (ص ۳۳).

عنوان برخی از مباحث کتاب چنین است: آشفتگی‌های قبض و بسط، آشنایی با مدعای قبض و بسط، کثرت دعاوی، ادراکی بودن تحول و ترابط، رکن مدعا، صامت بودن شریعت، شریعت صامت نیست، معرفت روشمند مطلوبست یا صحیح و روشمند، روابط ادراکات، روابط نامربوط، رابطه صوری ادراکات، رابطه غیر صوری ادراکات، رابطه مستقیم ادراکات، تحول معارف یا تکامل آن، هماهنگی علوم و معارف بشری، هماهنگی اندیشه‌های هر متفکر، تحقیق با هم‌ماندوخته‌های ذهن، غیر قابل اثبات بودن مدعای قبض و بسط.





چاپ اول کتاب حاضر در سال ۱۳۷۰ و چاپ دوم آن در سال ۱۳۷۱ منتشر شده بود. چاپ حاضر با اصلاحات و اضافاتی منتشر شده و ناشر وعده داده است که دیگر «به چاپهای بعدی این کتاب هیچ مقاله و مطلبی اضافه نمی‌شود».

عنوان کتاب برگرفته از عنوان یک مقاله آن است که شامل چهار بخش است و نخست به صورت سلسله‌مقالاتی در مجله کیهان فرهنگی (از اردیبهشت ۱۳۶۷ تا خرداد ۱۳۶۹) منتشر شده بود. این مقالات مهمترین بخش کتاب است و دیگر مطالب کتاب، شرح و خلاصه و پاسخ به ندهایی است که بر این مقالات نوشته شده‌است. مقالات مزبور از آغاز انتشار موافقت و مخالفت بسیار برانگیخت و کتابها و مقالات متعددی در نقد و رد آن نوشته شد که سپس به آنها اشاره خواهد شد.

کتاب حاضر پس از فهرست تفصیلی آن در بیست و دو صفحه و مقدمه‌های چاپ اول و دوم و سوم آن، در چهار بخش و یک بخش ضمیمه سامان داده شده است. بخش اول با عنوان «فهم دین و کلام جدید». که در سه‌های مؤلف در دانشگاه امام صادق - ع. است. «به زبان ساده‌تری قصه فهم بهتر را باز می‌گویند و پارهای از مباحث مطروحه در مقالات قبض و بسط مشابهت دارند». (ص ۶۲).

بخش دوم، که مهمترین و جنجال‌انگیزترین بخش کتاب است، شامل چهار مقاله با عنوان «قبض و بسط تئوریک شریعت» است و مدعای آن «جدایی دین از معرفت دینی و تاریخیت معرفت دینی و تابعیت آن نسبت به معارف بشری است». (ص ۳۱).

بخش سوم مشتمل بر سه مقاله با عنوان «موانع فهم نظریه تکامل معرفت دینی» است. این مقالات پاسخ غیر مستقیم به مخالفان نظریه قبض و بسط و تشریح سوءفهم‌هایی است که صورت گرفته است.

بخش چهارم شامل دو مقاله است: مقاله اول با عنوان «لب لباب نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت»، خلاصه مقالات قبض و بسط به قلم دکتر آرش نراقی است. مقاله دوم با عنوان «قبض و بسط در میزان بحث و نقد». که در اصل سخنرانی مؤلف در نشست جمعی از طلاب حوزه علمیه قم است. عهده‌دار توضیح نظریه قبض و بسط و پاسخ به پرسش‌هاست.

پایان بخش کتاب، ضمیمه آن و در بردارنده پنج مقاله است. مقاله اول ذیل عنوان «نقدها را بود آیا که عیاری گیرند»، پاسخ به نقد حجت‌الاسلام صادق لاریجانی بر نظریه قبض و بسط است. مقاله دوم با عنوان «عمارت کردن قلعه سلطان»، پاسخ اجمالی به سه کتابی است که در نقد نظریه فوق منتشر شده که سپس به مشخصات آنها اشاره خواهیم کرد. «دعوی درویشی و وعده خاموشی» عنوان سومین مقاله است که عهده‌دار پاسخ به نقد دیگر حجت‌الاسلام لاریجانی است. مقاله چهارم ذیل عنوان «پاسخ به مقاله ثبات و تغییر در اندیشه دینی» پاسخ به نقد دکتر حبیب‌الله پیمان بر نظریه قبض و بسط است. پنجمین و آخرین مقاله با عنوان «بازآموزی پارادوکس تأیید، فکر دینی و جدال با مدعی» به قلم حمید وحید دستجردی است. مقاله مزبور عهده‌دار تبیین «پارادوکس تأیید» و «تحول فکر دینی» و در نقد دیدگاه حجت‌الاسلام لاریجانی است.

۱۳- قبض و بسط در قبض و بسطی دیگر،
صادق لاریجانی، چاپ اول: [تهران] مرکز ترجمه و نشر کتاب،
۱۳۷۲، ۱۰۲ ص، وزیری.

کتاب فوق شامل دو مقاله درباره معرفت دینی و مبادی تحول و تکامل آن است. مقاله اول با عنوان «قلعه سلطانی» پاسخ به مقاله «عمارت کردن قلعه سلطان» از دکتر سروش در کتاب قبض و بسط تئوریک شریعت است. مقاله دوم ذیل عنوان «قبض و بسط در قبض و بسطی دیگر» پاسخ به مقاله «دعوی درویشی و وعده خاموشی» از همان نویسنده در همان کتاب است. بخش دوم مقاله دوم با عنوان «دانشگاه حوزه و معارف دینی» نقد سخنرانی همان نویسنده در دانشگاه صفهان است و خارج از موضوع اصلی کتاب و موضوع این کتابشناسی.

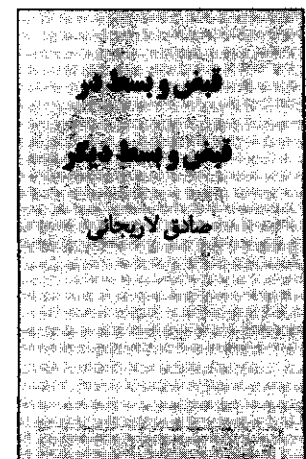
هر دو مقاله کتاب در پاسخ به دو مقاله دکتر سروش، مقالات ایشان هم در پاسخ به کتاب معرفت دینی از همین نویسنده است. کتاب یاد شده نیز در نقد کتاب قبض و بسط تئوریک شریعت است. بنابراین دو مقاله کتاب حاضر، نقد نقد کتاب قبض و بسط است.

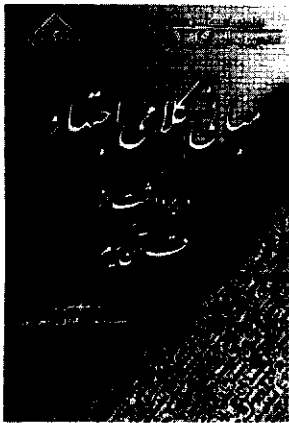
عنوان برخی از مباحث کتاب عبارت است از: «بطالن دعوی قبض و بسط، تز شریعت صامت، بهتر فهمیدن مراد شارع، استناد معرفت دینی به معارف بیرونی، سطوح مختلف فهم دینی، برهان فرد بالذات، شکاکیت تمام عیار، پارادوکس تأیید، قبض و بسط در نقاب‌تزیهای مختلف، و امداری معرفت دینی به معارف بشری، مراتب فهم یک کلام، ظنی بودن علوم تجربی».

نویسنده در فصل‌های نه گانه این کتاب با ترتیب منطقی خلاصه‌ای از نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت را بیان می‌کند و در میان ادعاهای آن، تحول در معرفت دینی را به عنوان پایه و اساس این نظریه به‌ارزیابی می‌گذارد و با مستندات تاریخی در علوم اسلامی، به انتقاد از این ادعا می‌پردازد. وی به دنبال روشن کردن تحول عام، نوع دیگری از تحول یا تحول جزئی در معرفت دینی را به بحث می‌گذارد و به قرائت دیگری از ترابط عمومی معارف با یکدیگر و با معرفت‌دینی می‌رسد.

نویسنده در فصل مربوط به مجاری فهم‌دین، به منابع دست اول دینی یعنی کتاب و سنت اشاره نموده و بعد از توضیح این منابع، دستیابی به فهم بهتر این منابع را به بحث می‌کشد.

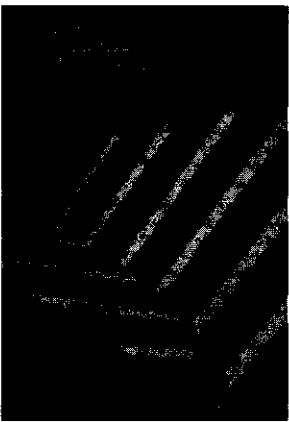
با تبیین فهم کتاب و سنت، نویسنده به نظریه قبض و بسط عنایت نموده و مواضع شکاکانه و متزلزل آن را در ارتباط با فهم کتاب و سنت و همچنین ادعای تحول عام در معرفت دینی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. در همین راستا نویسنده که خود از مدرسان علم اصول می‌باشد، به بحث اعتباریاتی که رابط‌های منطقی با ادعای تحول معرفت دینی دارد، می‌پردازد و در فصل آخر دریافت خود را از پارادوکس تأیید و نقش آن در ترابط منطقی معارف و علوم با یکدیگر و جایگاه این تئوری علم‌شناسانه را در تبیین معرفت دینی مطرح می‌کند.





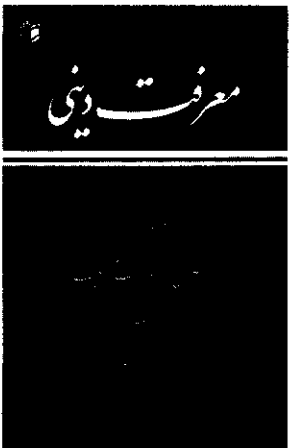
۱۴- مبانی کلامی اجتهاد در برداشت از قرآن کریم،
مهدی هادوی تهرانی،
قم، مؤسسه فرهنگی خانه خرد،
۱۳۷۷، ۴۱۱ ص، وزیری.

این کتاب حاصل تدریس رشته تخصصی کلام در حوزه علمیه قم می‌باشد و در آن به بررسی پیش‌فرض‌ها و باورهای اعتقادی و کلامی فقیهان می‌پردازد و میزان اتقان و استحکام آنها را مورد سنجش قرار می‌دهد. این کتاب که در واقع جلد اول از مجموعه مبانی کلامی اجتهاد می‌باشد به بحث از مبانی فکری فقها در تفسیر آیات قرآنی می‌پردازد. مؤلف مبانی فوق‌را در دو بخش، مبانی صوری و مبانی دلالی موردکاوش قرار داده است. در بحث از مبانی صوری به مسائلی چون مصونیت قرآن از تحریف و عصمت رسول اکرم (ص) پرداخته شده و در بخش مبانی دلالی، مولف چهار مبنا را به بحث کشیده است: مبانی اول شامل مباحث تاویلی و هرمنوتیک در ساختار زبانی قرآن است. در مبنای دوم به تحقیق از زبان قرآن و زبان دین پرداخته است. و در مبنای سوم زمینه‌های معرفتی در دریافت پیام وحی را به مذاقه نهاده و به گزاره‌های قبض و بسط تئوریک شریعت پاسخ داده است. مبنای چهارم بحث محوری ثبات و تغییر در احکام الهی را برپایه نظریه اندیشه ملون در اسلام مطرح کرده است.



۱۵- معرفت‌شناسی دینی،
محمد فنایی اشکوری، تهران، انتشارات برگ،
۱۳۷۴، ۱۴۴ ص، وزیری.

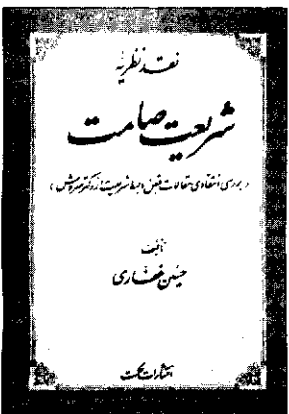
این کتاب تلخیص مباحثی است که مؤلف در جمع‌گروهی از دانشجویان ایرانی در مونترال کانادا به سال ۱۳۷۲ ایراد کرده است. کتاب مجموعاً در سه عنوان کلی بخش‌بندی شده است که عبارتند از: الف. روش مواجهه با اندیشه‌ها که در دو فصل و با پنجاه عنوان به آداب مباحثه‌ای پرداخته شده است، اهمیت شناخت مغالطات، انتقاد سالم، خطا در فهم معارف دینی، تفکیک عناصر حق از باطل، انصاف و بیطرفی در فهم یک نقد و فرق مقام تحقیق و آموزش از مطالبی است که مؤلف به بیان آنها و لزوم مراعات این گونه موارد در مباحث تئوریک و مجادلات فکری اشاره نموده است. ب. معرفت‌شناسی دینی در پنج بخش در حقیقت محوراساسی مباحث کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. مؤلف در این بخش از تمایز دین، ایمان، معرفت دینی و معرفت‌شناسی دینی آغاز نموده و با گذار از مباحثی چون مدرنیسم، شکاکیت و نسبییت به چهار نظریه‌ای که در عرصه ارتباط علوم و معارف مطرح شده، پرداخته است. در فصل پایانی این بخش مؤلف به تئوری قبض و بسط تئوریک شریعت اشاره کرده و با توضیح آن، به موارد اشکال این تئوری پرداخته است. ج. معارف انسانی و تعالیم و حیاتی‌عنوانی است که مؤلف بر سه فصل پایانی کتاب گزارده است و در ذیل این عنوان بایستی دین‌باوری در تاریخ و اشاره به عقلانیت عصر جدید، به جایگاه تفکر دینی در عصر جدید پرداخته است. اسلام و اندیشه‌های نظری و سیر دوگانگی عقل و وحی در جهان اسلام با اشاره به آرای ابن تیمیّه و افکار ابن رشد به عنوان دو نماینده اصلی قرائت‌های نقلی و عقلی از اسلام مطالب فصل دوم این بخش را تشکیل می‌دهند. در فصل پایانی مسائلی چون اسلام و اندیشه‌های عملی و توضیح جامعیت علم فقه و طرح این پرسش که آیا مدرنیسم ملازم با سکولاریسم است؟ و آیا حکومت اسلامی فقط ارزش‌های کلی را از دین می‌گیرد؟ به بحث گذاشته شده‌اند.



۱۶- معرفت دینی:
نقدی بر نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت، صادق لاریجانی،
چاپ اول: [تهران]، مرکز ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۷۰،
بیست + ۳۱۱ ص، وزیری.

کتاب مزبور تهذیب و تکمیل مقالاتی است که پیشتر در مجله کیهان فرهنگی (سال پنجم، شماره هفتم و سال ششم، شماره اول و دوم) منتشر شده بود. مطالب کتاب نقد و رد مقالات قبض و بسط تئوریک شریعت از دکتر سروش است. به نظر نویسنده نظریه قبض و بسط «کلا» نادرست و بلکه نامعقول است و این حکم شامل هر سه رکن این نظریه (رکن توصیفی و رکن تبیینی و رکن توصیه‌ای) است. (ص ۲). مضافاً اینکه «تفسیر به رأی»، «نفویت شریعت و مراجعه به کتاب و سنت»، «ترویج شکاکیت» و «نسبت نمودن پایه‌های تقلید در احکام»، از لوازم و توالی این نظریه است. (ص ۲-۷).

مطالب کتاب بجز فهرست تفصیلی مندرجات آن در بیست صفحه و مقدمه و خاتمه کتاب، شامل نه فصل با عنوانهای ذیل است: تبیین موضوع بحث، ادعای تحول در معارف دینی و ارزیابی آن، ترابط عمومی معارف، مجاری فهم دین، مجاری بهتر فهمیدن، فهم کتاب و سنت، موضوع شکاکانه در مقالات قبض و بسط، اعتباریات و علم اصول، پارادکس تا بید.



۱۷- نقد نظریه شریعت صامت
بررسی انتقادی مقالات قبض و بسط شریعت از دکتر سروش،
حسین غفاری، چاپ اول: [تهران]، انتشارات حکمت،
۱۳۶۸، ۳۳۷ ص، رقیعی.

نخستین کتابی است که علیه مقالات قبض و بسط تئوریک شریعت از دکتر سروش منتشر شده است. مطالب کتاب در نقد دو بخش از آن مقالات است و در ضمیمه کتاب «نقد اجمالی بر مقاله سوم» قبض و بسط آمده است.

عنوان برخی از مطالب کتاب عبارت است از: ویژگی‌هایی از مقالات قبض و بسط، مدعای بزرگ، نقدبرهان منطقی، نقد و بررسی اشکالات مؤلف در معارف اسلامی و تحریفات مؤلف در کلمات علامه طباطبائی (قدس سره)، آشنایی با نظریه شریعت صامت، نسبییت حقیقت مبنای نظریه شریعت صامت، اجتهاد در «اجتهاد».

۱۸- نگرشی بر مقاله بسط و قبض تئوریک شریعت دکتر عبدالکریم سروش،
سید محمد حسین حسینی طهرانی،
چاپ اول، بی م، مؤسسه ترجمه و نشر دوره علوم و معارف اسلام،
۱۴۱۵ ق. ۵۵ + ۴۰۳ ص، وزیری.

کتاب حاضر که پیشتر در ضمن جلد دوم از کتاب نورملکوت قرآن (اثر دیگر همین نویسنده) منتشر شده بود، در نقد مقالات قبض و بسط تئوریک شریعت از دکتر سروش است. نویسنده این کتاب تنها به نقد دو مقاله از مقالات قبض و بسط تئوریک شریعت پرداخته و همواره از این مقالات با عنوان بسط و قبض تئوریک شریعت یاد کرده است.

به نظر نویسنده در مقالات قبض و بسط قرآن کریم و حجیت آن و ابدی بودن آن مورد ایراد واقع شده است. به نظر نویسنده ده اشکال مهم به مقالات قبض و بسط وارد است. از این رو مطالب کتاب به ده پاره تقسیم شده و در هر پاره به طرح یک اشکال، به ترتیب ذیل، پرداخته شده است: اصالت و ابدیت دین الهی و محدودیت فهم بشری، عظمت و تقدم علوم اسلامی بر علوم امروزی، اساس حوزه‌های علمیه بر قرآن و عرفان است، اعراض روشنفکران از مبانی اسلامی در اثر فرهنگ خارجی، مجاز و استعاره قرآن عین صدق و بلاغت است، تعدی از ظهورات قرآن اسقاط حجیت قرآن است، برهان علامه طباطبایی در استناد علل طبیعی به علل مجرد، منطوق قرآن حجیت عقل و یقین است نه فرضیه‌های وهمی، فطرت راه تکوینی کمال و احکام فطری رساننده به کمالند، نظریه تبدل انواع صرف فرضیه بوده و دلیل قطعی ندارد. خاتمه: سر منع‌معدین در هر زمان از تعمق در قرآن.

۱۹- هرمنوتیک، کتاب و سنت،
محمد مجتهد شبستری، تهران، طرح نو،
۱۳۷۵، ۲۶۷ ص، رقعی.

مؤلف کتاب هرمنوتیک، کتاب و سنت در بیان نقش‌بیش فهمها و علایق مفسران و فقیهان در ادوار مختلف تاریخی، از دانش تفسیری استمداد جست و یافته‌های خود را در مجموعه حاضر ارائه کرده است. نخستین مقاله این کتاب (فرآیند فهم متون) به منزله کلید فهم مطالب آن بوده و در آن آنچه امروز تحت عنوان دانش فهم و تفسیر متون مطرح است، با کمال اختصار و بااستناد به نظریات برخی از دانشمندان هرمنوتیک، توضیح داده شده است. سپس در مقالات دهگانه، برپایه دانش تفسیری، سخن از پیش فهم فقیهان و مفسران گفته شده است. در «وحی خداوند و دانش انسان» سخن از ابتدای تفسیر وحی و اجتهاد فقهی بر علوم و معارف بشری رفته است.

بحث از توجه فقیه به تحقیقات علوم جدید در اتخاذ نظریات کلی درباره انسان و ابعاد گوناگون زندگی وی، مسأله‌ای است که در بخش چهارم کتاب مورد بررسی قرار گرفته است. تعیین حدود علم فقه و مسائلی که با استفاده از آن بایستی حل شوند، موضوع سخن مؤلف در بخش پنجم است که با عنوان «با علم فقه نمی‌توان نظام تأسیس کرد اما می‌توان به برخی پرسشها پاسخ داد» مطرح شده است. بخشهای شش و هفت، متکفل کاوش در آرا و فتوای سیاسی فقیهان و اظهار پیش فهمها و علایق و انتظارات آنان در مسائل جامعه و حکومت بوده و در بخش هشتم، انتقادپذیری نظریات و فتوای دینی، مشارکت همگان در شکل‌گیری نظریات و فتوای دینی، ضرورت آزادی بحث و انتقاد از دین طرح شده است. در بخش نهم، سخن از پیش فهمهای عمده مفسران وحی اسلامی به میان آمده است. «معانی متفاوت سخن وحیانی نزد متأللهان مسلمان» در بخش دهم بازگو شده است. نقش پیش فهمهای فقیهان در فتوای اقتصادی آنان و ذهن خاص که هر کدام از فقیهان در مسائل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دارا هستند، به همراه نقدهای سه‌گانه و پاسخ آنها از طرح مؤلفه بخش یازدهم را به خود اختصاص داده است. قسمت دوم کتاب در راستای نقده اصلاح و بازسازی اندیشه دینی، با طرح پرسش «بازسازی تفکر دینی چیست؟» (بخش دوازدهم) و «حول مفاهیم مذهبی در بستر زمان» (بخش سیزدهم) شروع می‌شود و با جهان‌بینی نقد تاریخی، به تأمل در متون دینی (بخش چهاردهم) پرداخته است.

بخش پانزدهم، عهدمدار «نقد تفکر کلامی سنتی در اسلام معاصر» است و با بحث از نقد و تفکیک اسلام از فلسفه و کلام اسلامی، به وظایف علم کلام در میان مسلمانان می‌پردازد. پیگیری عوامل نقد اندیشه دینی و شیوه روشمند در آن، بخش شانزدهم کتاب را به خود اختصاص داده و به تبیین اندیشه دینی می‌پردازد.

بخش هفدهم با عنوان «وحی و آزادی عقلی انسان» به سیر تاریخی وحی در مسیحیت پرداخته و با بررسی مراحل سه‌گانه فهم عقل از خودش، اقوال و اندیشه‌های متأللهان و متکلمان مسیحی را گزارش می‌کند. «اجتهاد به مثابه جمع میان اصول ابدی و تغییرات اجتماعی» در بخش هجدهم بررسی شده است. در پیوسته‌های دوگانه مؤلف، سخن از کلام جدید، قلمرو شریعت و تئوری تفسیر متون دینی به میان آمده و با درج نقد مقاله تفکر کلامی سنتی در اسلام معاصر (بخش پانزدهم) به پاسخ آن پرداخته شده است.

۲۰- یادداشتهایی بر روند «حیاء، اصلاح و بازسازی اندیشه دینی»
دفتر ۱: مدخل و کلیات: دین، خرد، دانش،
مقصود فراستخواه، چاپ اول، تبریز،
مؤلف، ۱۳۶۸، ۲۵۸ ص، رقعی.

در فصل اول با عنوان «خرد و دانش بشر» از دین، علم، ویژگیهای علم، سیانتیسم و پوزیتیویسم سخن رفته است. فصل دوم با عنوان «دین» درباره حس دینی، روش شناخت در دین و ارکان اساسی شناخت دینی است. در فصل سوم ذیل عنوان «نقش عقل و علم در عرصه شناخت دینی» از عقل و اصول دین، عقل و فروع دین و مغالطه‌هایی در شناخت دینی بحث شده است. فصل چهارم درباره «زبان دین» است و در فصل پنجم به «علم و دین، تفاوت‌ها و تشابه‌ها، خلط مسائل و تعارضات آن دو و رفع نزاع» اشاره رفته است. در فصل ششم از «موضع اسلام در قبال عقل و علم» سخن رفته است و فصل هفتم ذیل عنوان «مروری تاریخی و نتیجه‌گیری پیشنهادی» است.

